

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

ՔԻԻՐՏԸ

Շար .

— 0 —

Այսպէս Բաֆֆֆֆի ձեռքով ձեռքով մէջ , Առաջինը եւ Մուրաթը խօսելով իման Մահմուտի եղբորորդի ծերունի Օմար աղայի հետ որ վաղիկներու ցեղէն ըլլալ կը յայտնէ , Մուրաթը կը հարցնէ քերականի .

— «Դու գիտե՞ս , քրի՛ վա , որ քո նախնիքը Հայեր են եղել :

— Ես այդ գիտեմ , պատասխանեց քուրդը վերաւորուն եղանակով , ես այնքանը միայն գիտեմ որ իմ նախնիքը այդ բերդի տէրերն էին :

— Հէնց այդ բերդի տէրերը հայեր էին , Գուրգը դարձաւ չնամոզուեցաւ եւ ցոյց տուաւ մեղանից հետո մի քանի փառաւոր մահալաններ , որ ծածկուած էին մատաճեւ զմբէթներին ներքոյ եւ աւելցորեց :

— Դրանք իմ նախնեաց չիրիմներն են :

— Այդ չիրիմներէն շատ առաջ էին քո հայ նախնիքը , ասաց Մուրաթը , պնդելով իր խօսքը . նրանք կոչվում էին Ռշտունիք եւ այդ երկրի կոչվում էր Ռշտունեաց աշխարհ , Այդ Ռշտունեաց նախարարներից առաջ կեաւ Վլադիկիների քրդական ցեղը , ինչպէս մեր Մամուդանան նախարարներից առաջ կեաւ քրդի Մամուկան ցեղը : Եւ ուրիշ շատ քրդական ցեղեր որոնք կան , հայոց ծագումնից են :

— Կարելի է պատասխանեց քուրդը կիսահամոզ եղանակով . . .

(Կայծեր Բ. հատոր , երես 472) »

Վարդանի եւ Դուդուկչեանի առանձին խօսակցութեան մէջ (Ունիթը , երես 188) : Դուդուկչեանը խօսելով Պոլսեցւոց անտարբերութեան վրայ , ի միջի այլ լազգամարտի խոսուածութեանց կ'ըսէ . « Զգուշի՛ք որ այժմեան քաղքերի մեծ մասը , որոնք հայի համար Աստուծոյ պատիժ ու պատուհաս են դարձել , մի յիսուն կամ հարիւր տարի առաջ մեր արիւնականից եղբայրներն էին , մեր լեզուով էին խօսում եւ մեր եկեղեցուն մէջ էին աղօթում : »

Պ . Մ . Փորթուքաշեանի հրատարակութեանց միոյն , Մ . Ա . ի «Թուրքիայի Հայերն եւ իրենց դրացիները» տիտղոսով տեսարակին մէջ , հետեւեալ կը գտնենք .

« Հին Հայաստանի երկրագործ ժողովուրդն է որ այսօր տակաւին կ'երեւի բնիկ հողին վրայ . պատերազմիկ մասը ինչպէս նաեւ վաճառականները ամենէն առաջ ձգեցին երկիրը եւ փախան գանազան երկրիներ որպէսզի զաղթականութիւններով : Ազնուական ցեղը մասամբ մը բնաջինջ եղաւ Արարացիներէ եւ Թուրքերէ որպէսզի երկրին մէջ ապստամբութեան առաջնորդող տարրերն պակսին . մի մասը յուսակաւ կայսրներին քով ապաւինաւ դատաւ եւ մի ուրիշ մասն ալ փութաց մահմետականութիւն ընդունելու եւ խառնուել Բերսերի , Թուրքերի եւ Պարսիկների հետ , իր անկախութիւն ու կալուածներ պահելու համար . . . Այսպէս , կարելի է նախդիպել Հայաստանի մէջ քերական ցեղական անուղեւորի որոնք մարած հայ նախադարեան տան հետքերը կը կրեն : Կորդուաց այն գաւառ ուր Սմրատ սպարապետ կալուածներ ունէր եւ ուր տարաւ իր այանցի գերեւներ , այսօր այնտեղ կայ Ալանի աշիրթը . աւեր քով ցրուած են Մամուդան (այս անունը քերականէն է եւ կը նշանակէ քրիստոնեայնէրի հօրեղբորորդի) քերտերը : Մամուդանի ցեղը այն լեռներ կը թափառէ այսօր ուր երբեմն Մամուդանեաց բերդերը կը բարձրանային Տուտերի , ուրիշ քերտ ցեղի մը անունէն է որ կը նշանակէ երկու եկեղեցիների թիւն . մամուդանականացած Հայերի հետքը կը գտնուի Ակնի եւ Օլթիի գաւառներին մէջ : »

Ընդունելով Մ . Ա . ի տեսութիւնները , առանձնապէս Ալըկան կամ Ալան աշիրթի մասին գիտել տամ , որն ուրիշ տեղացիական անուն մըն ալ : Ալըկի , որ ընդհանրապէս համապատասխան է իրանեաց . ոչ սա յիշատակութեանը . « Հրամանաւ Արտաշիսի բնակէ (Սմրատ Սպարապետ) ի Տմորիս , որ այժմ կոչի Կորդիք , ի յԱլկի նստուցեալ զքաղաքութիւն գերւոյն . . . »

Միւսնոյն վկայութիւնը կայ հայր Սրուանձեռնացի «Գրոց եւ բրոց»ին մէջ , ինչպէս նաեւ Պալլապան ցեղի սա խոսողմանութիւնը . « Հայ եմ եղեր կ'ըսեն , ու մեր ազատութեան համար դէնքը ձգեցինք » հաւատքը փոխեցինք : »

Իսկ Մամուկան եւ անոր հետ Բաքըբան ցեղերը դեռ այսօր հայ կարեւոր շրջաններու մէջ առանձին հպարտութեամբ մը մը կը յայտնեն թէ իրենք Մամուկանեան եւ Բաքըբան տունեան տուններու շտաւակներն են :

Եւ մէկզի թողլով մարդաբանական եւ ցեղային այն բնատիպը , որով այդ աշիրթը մեծապէս

կը տարբերի միւս աշխարհներէն, աւելցնեմ որ նա իր վրայ կը կրէ միեւնոյն ժամանակ Ռաֆայէլի մակդիրը ։ քրդերէն «տալմանտ» բայի բարբարոսն է եւ կը նշանակէ փախցուած կամ ուրիշ իմաստով գերուած ժողովուրդ ։ Եւ եթէ հետազոտելու ըլլանք, ի՞նչ գիտնա՞ք որ Վր.գէլ Տէրէի (Ալեքսանտր) շուրջը թափառող Սղեւան (Կերիմի ալ Սլըկան) ցեղը Սկլոնիքի հետ պիտի չնոյնանայ եւ մնացեալ Հասանան, Հայտարան, Պալըզան, Սիբըկան, Ջէլաւան, Տըմըլան, Ջիլանիան, Միքանիան, Շիտանան, Ռաշկոտան, Ամըտան, եւն, եւն, ցեղերէն շատերը մէկ հայ կարեւոր տան չպիտի վերագրուին ։ Թավոսիկ հայ աշխրաթի օրինակ չէ որ կը պակսի . այժմ ալ Հայաստանի խուլ անկիւններուն մէջ աշխարհներ կան, որ թէեւ քրդերէն կը փսփին, բայց հայ են եւ քրիստոնեայ, ունին իրենց քահանան եւ չարժական մատուռը ։ Ի՞նչ եւս այսօր մեր կողմեր բազմաթիւն ոչ խար ունեցող Հայերու եւ Վրդերու մէջ սովորութիւն կայ ձմեռուան եղանակին իրենց հօտերը տանիլ հարաւային տաք երկիրները (պատի) արածեցնել եւ դարձան կրկին վերադարձնել ։ Անգամ մը հօբեղբայրս կ'երթայ մեր հօտին հետ եւ վերադարձին կը հանաղիպի քրդական վրանաբնակ հայ աշխրաթի մը ։ Ջուգաղիպութեամբ մը (հօբեղբայրս տէրտերի թոռն է) կը հիւրընկալուի տէրտէրի տան մէջ, Յորեկ ըլլալով տղամարդիկ տունը չեն գտնուիր, Երեկոյին երբ մարդիկ կը վերադառնան իրենց գործերէն եւ որսորդութիւնէն, բոլորն ալ համատարաջ եւ զինավառ լինելով, հօբեղբայրս կը դժուարանայ որոշել քահանան, մօրուքը միայն գտնելով քահանայութեան յատկանիշ (մեր կողմերը մօրուք կրելը՝ քահանային եւ չեխին, մզդիին եւ սօֆուս միայն յատուկ է) կը փութայ անոնցմէ մօրուքաւորին մատուցանել պատշաճաւոր յարգանքը՝ ալը համբուրել, Բայց ան թույլ չի տար ըսելով, «Ձեռքերս այն ժամանակ միայն արժանի են համբուրուելու, երբ եկեղեցական խորհուրդը մը կատարելէն զետեղ որուս կուզան», այնուհետեւ անոնք կը շաղախուին արեան մէջ» ։ Յետոյ տանուտէր տէրնայրը կը պատմէ իրենց էլին(խումբ) կենցաղավարութիւնը, թէ ինչպէս ունին իրենց «էլ աղաթին» որ կը վճռէ իրենց մէջ ծագած վէճերը, թէ ի՞նչպէս իրենց խաղաղութեան համար, Եշանմի «էլ շիրուռն» դէմ ունին դանակից զերտ աշխրաթներ, եւն, եւն ։ Ատոնք կ'ուսնան իբրեւ եկեղեցի առանձին

վրան մը զոր է հարկին կը բանան պատշաճաւոր տեղ մը եւ իբրեւ սեղան կ'ուսնան օծեալ խաչքար մը, զոր կը կանգնեն վրանին արեւելեան կողմը, եւ որու վրայ սուրբ պատարաջ կը մատուցանեն ։

Դժբաղդաբար այս պատմութիւնը տղայութեանս ատեն լսած ըլլալով հօբեղբորմէս, մանրամասնութիւնները, ինչպէս նաեւ աշխրաթին նաունը, մտնած եմ ։

Պ Կաթողիկէ իր «Տերութեցիք» ցեղաբանական յոդուածին մէջ (Բանասէր, Ա. տարի, էջ 74), յիշած է Միքաէեան հայ ցեղ մը որ Վերտի պէս վաճառեալ կեանք ունի ։

Որքան ալ այս գիտողութիւնները մեր ճախարհաքաղաքացիներէն նկատուին որպէս հայրենասիրական անձուկ հայեացքներ, այնուհանդերձ քուրդը իր սպափտական բնաւորութեամբը քաջայայտ ցոյց կուտայ թէ յառջ եկած չէ ուղղակի վայրենութեան սաղմէն, այլ ազատութեան մէջ մեծցած ազնուականութեան մը մնացորդն է, որ չկարողանալով հանդուրժել իր վրայ ծանրացող «բռնութեան լուծին» ազատ լերանց ծոցը նստած է զինքը եւ գոյութեան կուռի համար այնուհետեւ իրեն նշանաբան ընտրած՝ «Բըտա»՝ բը զօւալ, հա՛ոա ջանաթէ (յենուրի՝ բաւաղանի ուժին, գնա՛ արքայութիւն) ։

Լեռնական քիւրտը՝ այսպէս նախընտրելով թափառական կեանքը՝(*) կ'որոնցուցած է հայրենիքի որոշ գաղափարը, ատած է հաստաւ տարեակ կեանքը, խորշած է երկրագործութիւնը, որով մշակ դիւղացին ընդունած է իբրեւ ստրկացեալ (բայեա) ստոր հասարակութիւն, իր եւ անոր մէջ քացած է արհամարական այս խրամատը՝ «կուստի նապը ջնսի (զիւղացին աշնուական չի կրնար ըլլալ) ։ Այստեղ լերանց մէջ իր զբաղումն ընտրած է խաշնարաութիւն եւ այս սահմանափակ ու դժոյզ կեանքի պատճառով հետզհետէ կարսնացուցած է իր գեղեցիկ ձերքերէն, բարձրավարքէն մաս մը ։

(*) Լեռնաբնակ քիւրտը այնքան ալ գոհ չէ իր վիճակէն եւ զարմանալին այն է՝ որ ան իր այրօրիկակ կենցաղավարութիւնը կ'ընդունի իբրեւ միջին եղանակ լեռնակական, գեղջկական եւ քաղաքացիական կենցաղավարութեանց ։ Ատոր համար ունի այսպիսի աւանդութիւն մը՝ քիւրտ մը կը վարէ լեռնակական . գեղջկական եւ քաղաքացիական երեք տեսակ կեանքերն ալ ։

Հովուական կեանքէն մնացած է անոր մէջ, խորամտ, հովուեցող բնաւորութիւնը միայն, Շրջակայ հաստատարանակներու վրայ տարածած է տեսակ մը աւատական իշխանութիւն, իրողապաշտեանալէն է ընդունած զանոնք, կեանքի անհրաժեշտ պիտոյքներու համար տուրք է դրած անոնց վրայ, անոնց գոյքն ու կեանքը իր ստացուածքն է համարած, դնած, ծախած, փոխանակած եւ շատ անգամ, փոխադարձաբար, արի ու ժող յափտակած է իր նմանէն, եւ այս ամենը առանց ամբողջ ու կրօնի խտրութեան, քրիտիկ ու Հայոցի հաւատարապէս, Ապետական վեհաձեռնութեամբ մը այս Աշիրաթնեւրը չեն խոստրած թուրքի լուծին եւ յարմար արթններուն ապստամբած են անոր դէմ, Մէկ մասը միայն նուաճուած է, ան ալ՝ մնալով զինապաշտ, իրեն ապրելու հանդիստ միջոց ընտրած է աւագակութիւնը, ապագատակութիւնը եւ մընացած է շատ անգամ ալ քաջակերտած թուրք պաշտօնեաներէն, Շատ ընական է որ քրդին այսօրինակ կեանքէն՝ երկրագործ ժողովուրդի, դիւաւորաբար, անզէն անպաշտպան հայու, կեանքի խաղաղութիւնը պիտի վրդովելու եւ պիտի եւթարկուէր կեղեքումներու Ահամնը արդ կեղեքումներու սակ, չսեանքելով մեր բուն ուղղածու թշնամին, թուրքը, որ պատճառ եւ հայր է այս յարեաց, եւ առանց ի նկատի ու-

վերջնոյն մէջ կը հասնի իր օրհասն ու մահուան հրշտակը կուգայ հոգին առնելու։ Մահած մերձը կը խնդրէ հրեշտակէն իմանալ թէ ո՞ր քան ժամանակ վիճակուած էր իրեն վարել երկրային կեանքը, հրեշտակը կը յայտնէ վաթսուտ տարի, որ լրացնել է այժմ։ Այն առան իրաւանքիդ կը հանդիսանայ եւ կ'ընէ հրեշտակին։ — Իրաւ է, քանի երկար տարիներ հողոված եմ դիւղին մէջ, բայց եթէ այդ սուրբ կեանքն ու փոքորակալի ժամանակին դատելու լինիմ երբեմնակի վայելչանքներս, հազիւ երկու տարի դուրս գայ իբրեւ կեանք, քանի տարին ալ անցուցած եմ լեռներուն մէջ, սակայն եթէ այն անկաշու ու երեքուն վիճակէս ալ խաղաղ օրերս հաշուելու լինիմ, տասը տարի միայն կը կազմուի, քանի տարի է որ հոս քաղաքին մէջ կ'ապրիմ ամբողջով, այս ժամանակը, այո՛, կրնամ ամբողջապէս կեանք համարել, Եւ որովհետեւ «ապրելը» «կեանք վարելը» իմաստով կ'ընդունուի կարծեմ, ուստի եւ ապրած եմ զեռերեսներովու տարի միայն, մնացեալ ժամանակը՝ չեմ պապսի որ Արդարապա առեանք զաշուս ինձ կամ կորէլ ինձ մէջ։» Հրեշտակը կը ներկայացնէ մահամերձին հաշիւը ընկնող գահուն, ուրիշ արգաթացի գահուներով՝ մահամերձը կը շարունակէ լրացնել իր ճակատագիրը։

Նենալուներքին քրիտը, ճանչցած ենք զայն իբրեւ մեր գոյութեան միակ ցեղը, անոր վրան ենք յարձակուել, անոր դէմն ենք բողոքած ամէն ժամանակ եւ ամէն տեղ, մինչեւ անգամ եւրոպական դահեղու առջեւ։

Եւ սակայն քրիտը այս չարքը հասուցած է ու կը հասցնէ յանգետ, իբրեւ արհեստ, իբրեւ միջոց բարեկեցիկ կեանքի մը, առանց աղգային կամ ցեղական ներքին թշնամութիւն մը ցոյց տալու հայուն եւ առանց տիրապետութիւն միտումի։ Բաժնիկի նկատած է (Յայտն. Ա. հտ. էջ 281) «քուրդ պետական փառաբարութիւն չունէր, եւ ոչ պետական իր նորան աշխարհակալութեան տիրապետութիւնը։ Նա նայում էր իր նուաճած ժողովուրդի վրայ, որպէս այն սարերի խոտերի վրայ, ուր արածուած էին նրա անասունները։ Մէկը—ժողովուրդը—մաստաւարում էր իրա՛ւ քրդի պիտոյքները, միւսը—սարերի խոտերը—ճարակ էին տալիս նրա հօտերին, որպէս վերջինի անեցնելու եւ մշակելու համար նա հող չէր տալու, նոյնպէս եւ փողովուրդը խնամելու մասին նա չէր մտածում։ Ակեղ զատ, քրիտ ամբողջ Հայուն ճակատագրի բարեւոյժմանը նախանախնդիր եւ դած է եւ Հայուն ճգանք միահամուռ դիմադիր եղած չէ բնաւ։ Ասոր ապացոյցները բազմաթիւ, եւ անուրանալի են։ Եթէ քրիտը Հայուն իրական թշնամին ըլլար, ապա Հայաստանի մէջ անկեան դէպքը պէտք էր անմիջական արձագանք գտնէր միւս մասերու մէջ ալ։ Մինչդեռ հակառակ թուրք պաշտօնէից բազմաթիւ մեքենայութեանց եւ թիւադրութեանց, երբ Հայաստանի մէջ քաղաքի կամ գաւառի մէջ զարմուտի ջարդեր տեղի ունենան, մնացեալ մասերու մէջ քրիտը անշարժ կը մնայ եւ մինչեւ իսկ պաշտպան կը հանդիսանայ Հայուն, Օրինակ՝ երբ Վանի մէջ աղետալի կոտորածը կը սկսի, Մոկաց Պէկը՝ որ հոն կը գտնուէր եղբւր այն ժամանակ, կայծակի արագ դուրսեւելու իր Հայերը պաշտպանելու կուտայ եւ յետոյ միջինարական նամակ կը գրէ «Հայոց Հայրիկին», իր վաղեմի ծանօթին, որու հայրենասէր եւ զգայուն սրտին ծանօթ է, եւ կը քանայ մասաւր ամբողջ անոր կսկիծը, սբեկ անոր արտասուած այն կսկիծները զոր պիտի հեղուր իր Հայերուն համար, յայտնելով թէ թէ պաշտպանած է զանոնք։

Քիւրտը, ականատես եւրոպական պետութեանց երբեմնակի միջամտութեանը «հայկական խնդրոյնը» եւ մահաւանդ յիշելով 78

Թուակաւոր Ռուսաց բանակի մուտքն ի Հայաստան, 'սպագայ «անկախ հայութեան մասին այնպիսի խոր համոզում մը եւ ջերմ հաւատք մը կազմած է որպիսի հաւատով թերեւս մինչև իսկ չենք ձեռնարկած հասնելու անոր Մըտերմական խօսակցութեանց մէջ յաճախ մը-խիթարական խօսքերով կ'ըսէ Հայուն»։ «Քը-րիստոսեայ տէրութիւնները, մանաւանդ քրեանի Ռուսը (քիւրտը հայուն քեռի կը ճանչնայ Ռուսը), որու զօրքի մեծ մասը ձեր եղբայրներն են (քրդի կարծիքն է այս), ձեզ չպիտի թողնեն այս դերութեան մէջ, մէկ կամ միւս օր անպատճառ պիտի ազատեն ձեզ»։ Ապա անառակ որդու դարձագեղչ չեշտով մը կը յաւելու։ «Մենք յոյս ունինք որ դուք՝ մոռցած մեր մէկ քանի սրիկաներու գործերը՝ մեզ ալ այն ժամանակ փոքրիկ պաշտօններ կուտաք»։ Քիւրտը զինքը բաղդակից ալ կը համարի հայուն։ Իր մասին կ'ըսէ՝ «Թիւրքը օտար է, հակառակ պարագայի մը կրնայ քաշուիլ այնտեղ ուրկէ եկած էր, իսկ մենք մեր աչքերը ձեր մէջն ենք բացեր եւ ձեզմով ապրեք, ձեզմէ ու ձեր երկ-

րէն զատ (քիւրտը Հայաստանը իր երկիրը չի համարիր) ուրիշ տեղ չունինք. ուղենք չուղենք, ձեր պոչին կպած պիտի մնանք»։ Աւրդեօ Բաֆֆին՝ Քիւրտի այս խօսքերը, այս համոզումը լսելով չէ՞ որ իր «նենթ»ին քաղցր երազին մէջ քիւրտը հայու հետ ձուլուած կը տեսնէ։

Ձնայած համիւլամութեան գաղափարին, քիւրտը՝ իր եւ Թուրքի մէջ կը դնէ ատելութեան այնպիսի վիճ մը, որու նշանախնցն անգամ չի նշմարուիր քիւրտի եւ հայու միջեւ։ Ամէն գաւառացու ծանօթ է քրդի այն զայրութը, այն նախատինքը, որ կը հեղու իր լացող կա՛մ անառակ որդու վրայ՝ բացառանչելով «կուռօ՛, կուռօ՛», ու է դիւ պիւի Ռօմ, չի՞ ըստա հաթ (տղա՛յ, տղա՛յ, տաճկցա՛ր, ի՞նչ պատահեցաւ ձեզ։ Քիւրտը կը բնորոշէ թիւրքը զայլմ, պէրաղդ ու պէգտար (բռնակալ, երախտամոռաց եւ խոտմնազանց) բառերով։

10ՇՏԱԿ

(Շարունակելի)

